

УДК 347.943

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.27>

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІМУНІТЕТУ СВІДКА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Твердохліб Е.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу,

Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-7581-0524

Твердохліб Е.В. Механізми формування імуунітету свідка в цивільному судочинстві.

В статті розглядається питання імуунітету свідка в цивільному судочинстві з огляду на чинне законодавство, яке стало основою для формування статусу свідка в судовій цивільній справі. Автором досліджуються норми Конституції України, Цивільного кодексу України, інших Законів України, які встановлюють положення щодо захисту та реалізації суб'єктивних прав та приватних інтересів особи на загальних підставах та не можуть бути порушені під час здійснення будь-яких правовідносин, зокрема й цивільних процесуальних. Враховані також положення міжнародних нормативних актів щодо захисту приватних інтересів особи під час цивільного судочинства.

В статті зроблено акцент на те що роль свідка в цивільному судочинстві має важливе значення у формуванні доказової бази під час розгляду справи, при цьому виконання завдань цивільного судочинства не повинно створювати загрозу негативних наслідків для особи, її близьких осіб та родичів, пов'язаних з поширенням інформації з обмеженим доступом.

В статті зазначено що імуунітет свідка в цивільному судочинстві реалізується або через право свідка відмовитись від давання показань, або через обов'язок суду не допустити допит осіб, які здійснюють службову або професійну діяльність, щодо видів інформації, перелік яких передбачений процесуальним законодавством. Для з'ясування підстав встановлення вказаного переліку видів інформації було досліджено законодавство, яким визначаються види інформації з обмеженим доступом, яка не може бути розголошена на підставі імперативних норм або може бути розголошена тільки з дозволу особи, якої вона стосується.

В статті також проаналізовані висловлені позиції науковців щодо ролі свідка в цивільному судочинстві та статусу свідка, який характеризується наявністю імуунітету свідка.

На підставі викладеного матеріалу автором зроблений висновок про те що імуунітет свідка є засобом забезпечення здійснення захисту при-

ватних інтересів особи, яка в якості свідка має обов'язок надавати інформацію в суді.

Ключові слова: свідок, імуунітет свідка, імуунітет свідка в цивільному судочинстві, право на імуунітет свідка, захист приватних інтересів в цивільному судочинстві.

Tverdohlib E.V. Mechanisms of formation of witness immunity in civil proceedings.

The article examines the issue of immunity of a witness in civil proceedings in view of the current legislation, which became the basis for the formation of the status of a witness in a civil court case. The author examines the norms of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, and other laws of Ukraine, which establish provisions on the protection and realization of the subjective rights and private interests of a person on general grounds and cannot be violated during the implementation of any legal relations, including civil procedural ones. Provisions of international normative acts regarding the protection of private interests of a person during civil proceedings are also taken into account.

The article emphasizes that the role of the witness in civil proceedings is important in the formation of the evidence base during the trial, while the performance of the tasks of civil proceedings should not create a threat of negative consequences for the person, his relatives and relatives related to the spread information with limited access.

The article states that the immunity of a witness in civil proceedings is exercised either through the right of the witness to refuse to testify, or through the court's duty not to allow interrogation of persons performing official or professional activities regarding the types of information, the list of which is provided for by procedural legislation. In order to find out the reasons for establishing the specified list of types of information, the legislation that defines the types of information with limited access, which cannot be disclosed on the basis of mandatory norms or can be disclosed only with the permission of the person to whom it concerns, was studied.

The article also analyzes the expressed positions of scientists regarding the role of a witness in civil proceedings and the status of a witness, which is characterized by the presence of witness immunity.

Based on the presented material, the author concluded that witness immunity is a means of ensuring the protection of the private interests of a person who, as a witness, has the duty to provide information in court.

Key words: witness, witness immunity, witness immunity in civil proceedings, the right to witness immunity, protection of private interests in civil proceedings.

Постановка проблеми. Формування правових засобів впливу на правовідносини в Україні відбувається на підставі положень основного закону держави та міжнародних нормативних актів, ратифікованих Україною. Такий підхід є спрямованим на зберігання пріоритету прав і свобод людини, зокрема, в тих правовідносинах де значний вплив на їх розвиток має публічний інтерес. Мета цивільного судочинства щодо ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави досягається передбаченими цивільним процесуальним законодавством засобами та правовими інструментами, до яких, зокрема, відносяться і показання свідків. Тому вкрай важливим є створення юридичних умов для забезпечення гарантій осіб, які залучаються в якості свідків до розгляду справи в цивільному судочинстві та надають інформацію, необхідну для встановлення об'єктивної істини. Закріплення норм цивільного процесуального законодавства стосовно здійснення юридичних функцій свідка має правову основу, як забезпечує захист його прав та законних інтересів, що в свою чергу обумовлює існування імунітету свідка в цивільному судочинстві. Але належне застосування передбачених процесуальних положень щодо імунітету свідка вимагає розуміння правових основ та ефективного застосування норм чинного законодавства, які мають бути додержані під час виконання свідком його обов'язків.

Метою статті є з'ясування механізмів формування імунітету свідка в цивільному судочинстві з огляду на чинне законодавство України та окремі міжнародні правові акти.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти імунітету свідка досліджувались в роботах С.В. Дяченко [8], Г.В. Денисенко [9], В.П. Липчак [8], О.В. Ткалі [11], Н.В. Шелевер [13], А.С. Штефана [14], Є.В. Чупруна [15] тощо. Але поняття імунітету свідка не визначено в процесуальному законодавстві і не було до-

сліджене питання формування імунітету свідка в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Участь свідка в цивільному процесі нерідко відіграє визначальну роль у формуванні доказової бази для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ відповідно до завдання цивільного судочинства, закріпленого в ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України [1]. Як зазначається в статті С. Дяченко та В. Липчак, свідки випадково чи безпосередньо усвідомлюють події, які вважаються обставинами справи, чи дізнаються ці відомості від іншого джерела, тому їхні показання є надзвичайно важливими у процесі доказування [8, с. 62]. Є.В. Чупрун слушно зауважив, що і в цивільному процесуальному законодавстві, і у правовій літературі свідок у цивільному процесі визначається як носій інформації, джерело відомостей про шукані факти [15, с. 81].

Одночасно неодмінним чинником участі свідка в цивільному судочинстві є дотримання його прав і свобод та забезпечення гарантій реалізації прав і законних інтересів. Цей аспект участі свідка в цивільному судочинстві ґрунтується на положеннях чинного законодавства, закріплених у низці нормативних актів. Так, у статті 3 Конституції України передбачається що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Вагомим є положення, закріплене в названій статті Конституції України, про зміст і спрямованість діяльності держави, які визначають права і свободи людини та їх гарантії. Закріплено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відповідно до ст. 21 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [2]. Цвільний кодекс України містить положення, закріплене у п. 1 ч. 1 ст. 3, про неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини [3]. В Цивільному процесуальному кодексі України серед основних засад цивільного судочинства в ч. 3 ст. 2 закріплено верховенство права та повагу до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом [1]. Вказані законодавчі положення свідчать про пріоритети, які стосуються забезпечення реалізації прав та свобод людини в будь яких правовідносинах. Актуальність вказаних норм законодавства зберігається і під час розгляду цивільної справи в суді. Отже, виконання завдань цивільного судочинства має відбуватись у відповідній процесуальній формі, яка гарантує учасникам судового процесу забезпечену законом можливість здійснювати суб'єктивні права та реалізовувати приватні інтереси.

З огляду на тенденцію в сучасній правовій системі надавати перевагу інтересам особи окрему увагу привертає спосіб визначення Цивільним процесуальним кодексом України статусу свідка, відносного якого передбачається низка нормативних винятків із загального порядку, які ґрунтуються саме на перелічених нормах Конституції України, Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 Цивільного процесуального кодексу України передбачається можливість відмови свідка від давання показань за певних умов. А саме, фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Відмовляючись давати показання, особа зобов'язана повідомити причини відмови (ч. 2 ст. 71 ЦПК України) [1]. На підставі зазначеного логічним є висновок що відомості, які можуть потягнути відповідальність для свідка або для членів його сім'ї чи близьких родичів є підставою для захисту приватних інтересів, який реалізується через відмову від давання показань.

Не менш важлива гарантія захисту приватних інтересів закріплена у ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якої встановлено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки. До них відносяться недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору – про такі відомості; священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю; інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди [1]. Перелічені заборони допиту, крім недієздатних осіб, стосуються обов'язку зберігати

в таємниці професійні чи службові відомості, які були отримані у зв'язку із здійсненням цієї діяльності [12, с. 76].

Закріплений формат встановлення процесуального статусу свідка в цивільному судочинстві став основою для виникнення категорії імунітету свідка.

З урахуванням підходів до звільнення свідків від давання показань в цивільному судочинстві А.С. Штефан позначає поділ категорії «імунітет свідка» на два види залежно від обов'язковості його застосування: обов'язковий (абсолютний), коли допит певної особи щодо певних обставин заборонений в цілому, і факультативний, коли особа має право відмовитися від дачі показань щодо певних обставин, однак за її згодою такі показання можуть бути отримані [14, с. 87]. Увагу питанню класифікації імунітетів свідків також приділив Г.В. Денисенко, який зазначив що критерієм розмежування імунітету свідка за певними видами має бути саме наявність суб'єктивного права (правоздатності) відмовитися свідчити проти себе та/або своїх близьких, родичів тощо. З урахуванням цього імунітет свідка можна поділити на а) особистий безпосередній імунітет свідка; б) опосередкований законний імунітет свідка [9, с. 200].

Отже, реалізація можливостей, які надає імунітет свідка, відбувається завдяки різним правовим механізмам, критерії яких передбачені чинним законодавством. В основі відмови свідка від давання показань в цивільному провадженні щодо себе, членів родини та близьких родичів є право фізичної особи, а в основі заборони допиту визначених категорій осіб як свідків є обов'язок суду не допустити такого допиту.

Розглядаючи правову основу права фізичної особи щодо відмови від давання показань у вказаному випадку варто знов звернутись до змісту Конституції України, в якій у ст. 63 встановлено що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [2]. Також неодмінним джерелом права для формування відповідних положень є ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права стосовно того, що ніхто не може бути поневоленою давати свідчень проти самого себе [7]. Тому зміст ст. 71 Цивільного процесуального кодексу України доцільно розглядати як втілення положень статей 3, 21 та 63 Конституції України і засобом забезпечення приватних інтересів особи, залученої в якості свідка до розгляду цивільної справи.

З огляду на проблематику виконання завдань цивільного судочинства та одночасного додержання суб'єктивних прав та приватних інтересів учасників судового процесу є цікавим дослідження Н.В. Шелевер стосовно спів-

відношення правових категорій « імунітет » та « недоторканість ». Автор зазначає що в юридичній науці існує позиція, відповідно до якої поняття « імунітет » та « недоторканність » тотожні [13, с. 780]. Але правові категорії « імунітет » та « недоторканність » мають різні соціальні цілі і завдання і мають різну юридичну природу. Недоторканність є стержнем імунітету і здійснює захист визначених суб'єктів права від мір процесуального примусу з метою забезпечення здійснення ними важливих для держави функцій [13, с. 783]. Наведені висновки мають значення для розуміння природи імунітету свідка як такого що ґрунтується на загальних та невід'ємних цінностях фізичної особи і є засобом їх впровадження в правовідносинах, що виникають під час цивільного судочинства.

З урахуванням змісту ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України можна стверджувати що одним з аспектів його реалізації є захист приватних інтересів свідка шляхом заборони розповсюдження конфіденційної, таємної та службової інформації. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про інформацію» [5] та ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [6] конфіденційна, таємна та службова інформація відноситься до інформації з обмеженим доступом. У ч. 2 ст. 21 Закону «Про інформацію» встановлено що конфіденційною є інформація про фізичну особу, інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом [5]. Таємною інформацією є інформація відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю [6]. Службовою інформацією згідно зі ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» є інформація що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень, та інформація зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [6].

Слід зауважити, що перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки, встановлений в

ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, не є вичерпний. Інші особи, які не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, вказуються законами чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, тому під час залучення особи в якості свідка під час цивільного судочинства суду необхідно враховувати, чи має особа право відмовитись від давання показань [1].

Також важливо з'ясувати, чи є у свідка обов'язок не розповсюджувати інформацію в силу своїх професійних або службових обов'язків, навіть якщо його діяльність не є підставою для заборони його допиту відповідно до ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України. Так, наприклад, у п. 4 ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи не можуть бути допитані як свідки про відомості, які становлять лікарську таємницю [4]. Звільнення від вказаного професійного обов'язку та встановлення обсягу відомостей, які можуть бути правомірно розголошені, може бути здійснено лише особою, яка довірила зазначеним вище особам відомості, які становлять лікарську таємницю відповідно до ч. 3 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України. ЦПК України сьогодні не лише не удосконалив редакцію, яка існувала в ст. 51 ЦПК України (чинна до змін), а загалом виключив з кола осіб, які не можуть бути допитані як свідки, суб'єктів, які зобов'язані зберігати лікарську таємницю, чим поставив під загрозу порушення прав людини, зокрема права, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10]. Але, як доречно стверджує І. Синюта, імунітет свідка тісно пов'язаний з правом особи на таємницю про стан здоров'я за національним законодавством і правом на повагу до свого приватного і сімейного життя за Конвенцією [10].

На підставі проведеного дослідження джерел чинного законодавства, яке забезпечує існування імунітету свідка в цивільному судочинстві, можна констатувати позитивні результати втілення положень Законів України, які направлені на захист особи від втручання в її особисте життя та дотримання суб'єктивних прав та приватних інтересів особи, в норми Цивільного процесуального кодексу що стосуються статусу свідка.

Імунітет свідка є засобом забезпечення здійснення захисту приватних інтересів особи, яка в якості свідка має обов'язок надавати інформацію в суді про відомі йому обставини, якщо певна інформація є чутливою для особи та

виходить за межі її суб'єктивних уявлень про інформаційну захищеність її самої або її близьких осіб чи родичів.

Якщо свідок надає свідчення в суді, які пов'язані з його професійною та службовою діяльністю, необхідно враховувати положення Законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» щодо підстав віднесення інформації до категорії конфіденційної, таємної та службової інформації з подальшим обмеженням її розповсюдження через допит свідка.

Враховуючи, що перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди відповідно до ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, не вичерпний, на суд покладається обов'язок встановлювати категорії таких осіб відповідно до законів чи міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Теж стосується й окремих професій та службової діяльності, не вказаної у зазначеній статті, але пов'язаної з інформацією з обмеженим доступом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р.: станом на 31.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 27.06.2024).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. : станом на 1.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 27.06.2024).
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р./ Верховна Рада України : станом на 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 27.06.2024).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5.04.2001 р. : станом на 28.03.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 27.06.2024).
5. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України : станом на 27 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 27.06.2024).
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI / Верховна Рада України : станом на 8 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 27.06.2024).
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. : станом на 19 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 27.06.2024).
8. Дяченко С.В., Липчак В.П. Свідок як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 60–63.
9. Денисенко Г.В. Поняття та класифікація імунітету свідків за кримінальним процесуальним законодавством. *Науковий вісник гуманітарного університету*. 2016. № 23. С. 199–201.
10. Сенюта Ірина. Свідоцький імунітет як гарантія захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я та конфіденційної інформації після смерті особи. *Сайт Вищої школи адвокатури НААУ*. 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/svidockii-imunitet-iak-garantiia-zaxistu-personalnix-danix-u-sferi-oxoroni-zdorovia-ta-konfidenciinoyi-informaciyi> (дата звернення 27.06.2024).
11. Ткаля О.В. Правовий імунітет в Україні : загальнотеоретичне дослідження: автореферат дис. ... канд. юрид наук: 12.00.01. Одеса, 2010. 13 с.
12. Цивільне процесуальне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Коссака. Харків: Право, 2020. 750 с.
13. Шелевер Н.В. Співвідношення правових категорій : «імунітет» та «недоторканість». *Форум права*. 2012. № 2. С. 779–784
14. Штефан А.С. Імунітет свідка у цивільному судочинстві. *Судова апеляція*. 2018. № 3. С. 85–94.
15. Чупрун Є.В. Проблема визначення поняття та значення імунітету свідка в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 73–83.